

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΚΑΡΤΕΣΙΟΥ¹

I

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Καρτεσιου ἀρχίζει μὲ ἓνα μεθοδικὸ αἴτημα. Τὸ αἴτημα τοῦτο εἶναι, ὅτι πρέπει νὰ ἐλέγξωμε τὸ λογικὸ μας ἀπ' ἀρχῆς καὶ ὁ ἔλεγχος αὐτοῦ εἶναι ἀνάγκη νὰ φθάσῃ ὡς τὰ θεμέλια. "Ὅλες τὲς γνώσεις καὶ ὅλες τὲς ἀπόψεις ποὺ δέχθηκε ὡς τώρα ὁ νοῦς μας εἶναι ἀνάγκη νὰ τὲς ἐκτοπίσωμε πρὸς στιγμὴν ἀπὸ μέση του. "Ὅλα τὰ πράγματα, ποὺ δέχθηκε ὡς τώρα ὁ νοῦς μου πῶς ὑπάρχουν, πρέπει νὰ τὰ παραμερίσω καὶ ν' ἀρχίσω ν' ἀνακρίνω τὸν ἴδιον μου τὸν νοῦν, πῶς καὶ γιατί τὰ παραδίχθηκε. Κι ὅταν ὁ ἔλεγχος αὐτοῦ φθάσῃ ὡς τὰ θεμέλια, τότε ὁ νοῦς θὰ κρίνῃ ἂν πρέπει ν' ἀνοίξῃ ἄλλα θεμέλια ἢ ἂν θὰ κρατήσῃ τὰ ἴδια καὶ ἐπάνω σ' αὐτὰ θὰ οἰκοδομήσῃ ἀπ' ἀρχῆς τὸ οἰκοδόμημα, ποὺ λέγεται γνώση. Εἶναι γεγονός, ὅτι ἤδη ὡς παιδιά δεχόμεστε ἀπόψεις γιὰ ἄπειρα πράγματα δίχως ἀκόμη νὰ ἔχωμε τὴ δύναμη νὰ μεταχειριστοῦμε ἐλεύθερα τὸ λογικὸ μας. "Ἔτσι ἀπὸ τὴν παιδική μας ἡλικία μᾶς προλαμβάνουν οἱ προλήψεις καὶ μᾶς κρατοῦν μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν. Εἶναι ὥσπερ νὰ μᾶς ἐνεδρεῖουν, νὰ κρατιοῦν νὰ μᾶς συλλάβουν τὸ λογικὸ μας.

Ἐπιπλέον ὁ βασικὸς τρόπος νὰ ἐλευθερωθῶμε ἀπὸ ὅλα αὐτὰ

1. Ἡ διάλεξις αὕτη ἐδόθη στὴ Βιομηχανικὴ Σχολή, ἣ ὁποία εἶχε τὴν πρωτοβουλία νὰ ἐορτάσῃ τὰ 300 χρόνια ἀπὸ τὴν ἑκκένωσιν τοῦ μεγάλου φιλοσόφου τῆς Γαλλίας.

ποῦ δεχθήκαμε δίχως ἔλεγχο εἶναι ν' ἀρχίσωμε κάποτε ν' ἀμφιβάλλωμε γιὰ ὅλα ὅσα μᾶς φαίνονται ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον ἀβέβαια. Δηλαδή, ἐφ' ὅσον ἔχομε καὶ τὴν πάρα μικρὴ ἀμφιβολία γιὰ ὅτιδήποτε, πρέπει νὰ προχωρήσωμε στὴ ριζικὴ ἀμφιβολία ὡς πρὸς αὐτό. Ἔτσι λοιπὸν ἀρχίζει ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη τοῦ Descartes. Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐξετάσω μία - μία τὶς γνώμες μου, τὶς ἐκδοχές μου, πρέπει ἀπ' ἀρχῆς νὰ φέρω τὴν ἀμφιβολία μου ὡς τὶς βάσεις, ὅπου ἐπάνω στηρίζονται ὅλες οἱ ἀντιλήψεις μου, γιὰτὶ ἔτσι θὰ ἀπορρασίσω μονομιᾶς γιὰ ὅλες τί ἀξίζουν. Ὅτι θεωροῦμε περισσότερο βέβαιο τὸ ἀντλοῦμε ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις. (Οἱ αἰσθήσεις λοιπὸν εἶναι οἱ βάσεις γιὰ τὶς διάφορες ἀντιλήψεις ποῦ ἔχομε. Ἀλλὰ βλέπω ὅτι οἱ αἰσθήσεις κάποτε - κάποτε μὲ ἀπατοῦν. Ἡ φρόνηση ὅμως καὶ ἡ πρόνοια μου ἐπιβάλλουν νὰ μὴν ἐμπιστεύωμαι ἐκεῖνο ποῦ μὲ ἀπατᾷ, ἔστω καὶ κάποτε - κάποτε. Πρὸ παντὸς λοιπὸν πρέπει ν' ἀρχίσω ν' ἀμφιβάλλω γιὰ τὴν ἀληθινότητα τῶν αἰσθημάτων καὶ κατ' ἀκολουθίαν γιὰ τὴν ἵπαρξη τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων, ἀφοῦ οἱ βάσεις γιὰ τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα εἶναι οἱ αἰσθήσεις καὶ ἀφοῦ οἱ αἰσθήσεις κάποτε - κάποτε μὲ γελοῦν.

Θὰ ἔλεγε ὅμως κανεὶς: πολὺ καλά, μπορούμε ν' ἀμφιβάλλωμε γιὰ ὅλα τὰ αἰσθητά, ἀφοῦ οἱ βάσεις τους φαίνονται ἵποπτες. Πῶς ὅμως μπορούμε ν' ἀμφιβάλλωμε γιὰ μιὰ ἄλλη κατηγορία ἀντικειμένων, πῶς μπορούμε ν' ἀμφιβάλλωμε γιὰ τὰ μαθηματικὰ καὶ γιὰ τὴ γεωμετρία; Πῶς ἐπίσης εἶναι δυνατόν ν' ἀμφιβάλλωμε γιὰ τὶς πρώτες ἔννοιες, γιὰ τὶς λογικὲς πρωταρχές τοῦ νοῦ μας. Ὅτι $2 + 3 = 5$, ὅτι τὸ τετράγωνο ἔχει μόνον τέσσερες πλευρές, αὐτὲς εἶναι γνώσεις ἀναμφισβήτητες. Φαίνεται ὀλωσδιόλου ἀδύνατο τόσο ἀντικειμενικὲς καὶ τόσο ἐναργεῖς ἀλήθειες νὰ πέσουν σὲ ἵπνοια μέσα μας ὅτι δὲν εἶναι ἀληθινές. Καὶ ὅμως, λέγει ὁ Καρτέσιος, πρέπει ν' ἀμφιβάλλωμε καὶ γιὰ ὅτι ὡς τώρα

θεωρούσαμε απόλυτα βέβαια και αναμφισβήτητο. Πρέπει, ν' αμφισβιάσουμε και για τις μαθηματικές αποδείξεις και για τις πρώτες έννοιες του λογικού μας, που τις θεωρούμε ατονόητες και αὐταπόδεικτες. Γιατί; Λιότι είπαμε απ' αρχῆς ὅτι ἡ ἀμφισβολία τοῦ Descartes εἶναι μεθοδική. Δὲν εἶναι ἀμφισβολία ποῦ ἐπιδιώκει δημοσδήποτε τὴν ἀσθησι, εἶναι ἀμφισβολία ποῦ ὀὰ περιέσει ἀπὸ τὴν ἀσθησι μὲ ἀντικειμενικὸ σκοπὸ νὰ φθίσει πὲ θίση. Γιατί λοιπὸν πρέπει ν' αμφισβιάσω και για τὰ βέβαια και ἐναργῆ, και για τὰ μαθηματικά και για τὴ γεωμετρία; Λιότι, λέγει ὁ Descartes, παρατηροῦμε ὅτι και μέσα σ' αὐτά, τὰ μαθηματικά και τὴ γεωμετρία, πολλοὶ ἐπλανήθηκαν και ἐξέλαβαν ὡς ἀληθινὰ και ἀναμφισβήτητα πολλὰ πράγματα ποῦ σὲ μᾶς τώρα φαίνονται ἐσφαλμένα. Ἰσχυρὰ ὑπάρχει και ἄλλος λόγος ποῦ μᾶς ἐπιβιάζει, κατὰ τὸν Descartes, ν' αμφισβιάσω και για τὰ μαθηματικά και για τὴ γεωμετρία: ὁ λόγος εἶναι ὁ ἑξῆς: ἀπὸ τὴν παιδικὴ μας ἡλικία ἀκούσαμε ὅτι ὑπάρχει Θεός, ὁ ποῖος εἶναι παντοδύναμος, και ὅτι αὐτὸς εἶναι ποῦ μᾶς ἔχει δημιουργήσει. Πῶς και γιατί ὅμως τὸ δεύτερο τοῦτο ἐπιχείρημα εἶναι δυνατὸν νὰ μὲ ὀλήσει ν' αμφισβιάσω και για ὅσα θεωροῦσα ὡς τώρα ἀποβέβαια και αὐταπόδεικτα, π.χ. για τοὺς ἀριθμοὺς και τὴ σχέσεις αὐτῶν; Λιότι, ἀπαντᾷ ὁ Descartes, δὲν γνωρίζουμε, ἂν ὁ Θεός δὲν μᾶς ἔπλασε ἔτσι, ὥστε ν' ἀπατώμεθα και ὅταν ἀκόμη δεχόμεστε κάτι ὡς ἀπολύτως βέβαια. Λογικῶς δὲν μπορούμε ν' ἀποκλείσωμε τὴ δυνατότητα αὐτὴν: δει δηλαδή ὁ παντοδύναμος Θεός μᾶς ἔπλασε ἔτσι ὥστε και ὅταν ἀκόμη μᾶς φαίνεται κάτι ἀπόλυτα βέβαια νὰ πλανώμεθα. Ἄν πάλι ὑποθέσωμε ὅτι δὲν ἔχομε δημιουργηθῆ ἀπὸ τὸν Θεό, ἀλλὰ μόνοι μας ἢ ἀπὸ κάποιον ἄλλον, τότε εἶναι λογικὸ νὰ δεχθοῦμε ὅτι, ὅσο πῶ ἀδύνατος ὁ δημιουργός μας, τόσο και πῶ εὐλογο εἶναι νὰ εἴμαστε τόσο ἀτρεῖς και σωμαμένοι, ὥστε νὰ ζοῦμε πάντα μέσα στὴν πλάνη.

Τὴν ἀμφισβολία μας εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ τὴν ἀπλάσῃ

σοιμε σὲ ὄλα. Εἶναι δυνατὸν λογικῶς ν' ἀμφιβάλλω γιὰ ὄλα ὅσα μοῦ παρουσιάζουν οἱ αἰσθήσεις σχετικῶς πρὸς τὰ αἰσθητά, φαινόμενα καὶ σώματα, ἀκόμη καὶ γιὰ τὸ ἴδιο μου τὸ σῶμα, γιὰτὶ καὶ αὐτὸ εἶναι αἰσθητό. Ὑπάρχει ὁμως κά- τι, ὅπου ἡ ἀμφιβολία μου σταματᾷ: δὲν δύναμαι ν' ἀμφι-βάλλω, ὅτι εἶμαι ἐγὼ ἐκεῖνος πὺ σκέπτεται ἔτσι, ὅπως σκέπτεται, ὅτι εἶμαι ἐγὼ ἐκεῖνος, ὅπου μέσα του γίνονται οἱ κρίσεις αὐτές. Δὲν δύναμαι ν' ἀμφιβάλλω οὔτε γιὰ τὴν ἀμφι-βολία μου οὔτε γιὰ τὴ λογική μου ὄντοτητα. Δὲν δύναμαι ν' ἀμφιβάλλω γιὰ τὴ συνείδηση τῆς ἀμφιβολίας πὺ ἔχω. Μὲ ἄλλα λόγια, δὲν μπορῶ ν' ἀμφιβάλλω γιὰ τὸ ὅτι ἀμφιβάλλω. Ὑπὸντιον ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι θέτω ὄλα σὲ ἀμφισβήτηση προκύπτει μὲ ἀσφάλεια λογική ἢ ὕπαρξή μου. Τὸ γεγονὸς ὅτι σκέπτομαι ἀποδεικνύει ὅτι ὕπαρχω. Αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη καὶ ἀναμφισβήτητη ἀρχή, αὐτὸς εἶναι ὁ πρῶτος καὶ ἀσφα-λῆς λόγος τῆς ἀληθινῆς φιλοσοφίας. Τὸ cogito ergo sum εἶναι ἡ ἀρχὴ ἢ πρωταρχική τῆς γνώσεως καὶ τῆς οὐσίας. Ὡστε τὸ σκέπτεσθαι, τὸ διανοεῖσθαι, μὲ βεβαιώνει γιὰ τὸ εἶναι μου. Καὶ ἂν ἀκόμη ὑποθέσωμε, λέγει ὁ Καρτέσιος, ὅτι ὕπαρχει ἓνα πονηρὸ πνεῦμα — ἔστω παντοδύναμο — πὺ νὰ ἰχῆ τὴ δύναμη νὰ μὲ ἔξαπατᾷ, πάντως θὰ εἶμαι ἐγὼ ἐκεῖνος τὸν ὁποῖον θὰ ἔξαπατᾷ. Καὶ ὅσο καὶ ἂν μὲ ἀποπλανεύει, δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ ἐνεργήσῃ ἔτσι ὥστε, ἐνῶ σκέπτομαι ὅτι εἶμαι κά- τι, νὰ μὴν εἶμαι τίποτε. Γιὰ νὰ μὲ ἀποπλανήσῃ θὰ πρέπη νὰ ὕπαρχω. Ὅμως τὸ cogito ergo sum δὲν πρέπει νὰ θεω-ρηθῆ ὡς ἓνας συλλογισμὸς· δὲν εἶναι συλλογισμὸς, ἀλλὰ εἶναι μιὰ πρωταρχική αὐτοβεβαίωση. Εἶναι μιὰ αὐτονόηση. Ἄν ἦταν συλλογισμὸς, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶμαι πρῶτα βέβαιος γιὰ τὴ μείζονα πρόταση τοῦ συλλογισμοῦ, ὅπως λέμε στὴ λογική. Ἡ πρόταση αὐτὴ θὰ ἔλεγε: ὅτι σκέπτεται, ὕπαρχει. Πρά-γματι ὁμως ὁ καθένας ἀπὸ μᾶς γνωρίζει, αὐτοβεβαιώνεται γιὰ τὴν πρόταση αὐτὴν ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι μέσα του ἡ ὕπαρ-ξή του εἶναι ἀχώριστη ἀπὸ τὴ σκέψη του, τὴ νόησή του.

Πρώτα αυτοβιβαιόνομα μία μου για τη συναλληλία του είναι μου με τη νόησή μου και ύστερα θέτω τη μέγιστη προσπάθεια του συλλογισμού, ή οποία έχει την ακόλουθη διατύπωση: ό,τι σκέπτεται, υπάρχει. (Ο λόγος του Des cartes : σκέπτομαι, άρα υπάρχω, σημαίνει υπάρχω νοῦν, υπάρχω με τη νόηση. Είναι και νοῦν εμπεινίζοντα ἀχώριστα, δέν μπορεί νά θέσω τό ένα δίχως τό άλλο. Είναι υπόσταση του τό είναι της ἔγκειται εἰς τό ότι σκέπτεται, νοῦν.

(Ο πανάρχαιος λόγος του Παμενίδη «ταύτόν ἐστίν νοῦν τε καί εἶναι» ξαναζή τώρη εἶδῶ. "Ο,τι λοιπόν δέν δύναται ν' ἀμφισβητηθῆ εἶναι τοῦτο: ότι υπάρχω με τη σκέψη μου, με τη νόησή μου. Ἐξ ἄλλων ὅμως ἡ μέθοδος αὐτή τῆς ἀμφιβολίας για ὅλα τά ἄλλα ἐκτός ἀπό τό νοῦ μου εἶναι ὁ καλύτερος τρόπος για νά γνωρίσω τήν ὑπόσταση του πνεύματός μου και νά γνωρίσω τή διαφορά της ἀπό τό σῶμα. Πῶς: Καθῶς ἐρευνῶ και στοχάζομαι τί εἶμαι, ποιῶ ὑπόσταση ἔχω ἐγὼ ἀκριβῶς, που θεωρῶ ὅλα ὅσα διαφέρουν ἀπό μένα ὡς ἐσφαλμένα, αυτοβιβαιόνομα σενῶν ότι ἡ ὑπόστασή μου, αὐτό δηλαδή που εἶναι ὁ πραγματικῶς εἶναιτός μου, δέν ἔχει οὔτε ἔκταση οὔτε σχῆμα οὔτε κίνηση οὔτε τίποτε ἄλλο ἀπ' ὅσα ἀποδίδονται στό σῶμα. Αυτοβιβαιόνομα ότι ὁ εἶναιτός μου ἔχει μόνον νόηση, εἶναι μόνον συνείδηση και γι' αὐτό αὐτήν ἀκριβῶς γνωρίζω πρῶν ἀπ' ὅλα τῶλλα και τήν γνωρίζω με πολύ μεγαλύτερη ἀσφάλεια και πολύ μεγαλύτερη ἐνσυνείδητα παρά οἰοδήποτε ὑλικῶ ἀντικείμενο. Εἶμαι λοιπόν νοῦς, λόγος, ψυχή, εἶμαι μία λογική ἀρχή και μονάδα και αυτοβιβαιόνομα ότι δέν χρειάζομαι τίς παρουσιάσεις τῶν αἰσθήσεων για νά φθάσω στή γνώση του εἶναιτός μου. Δέν ἔχω ἀνάγκη ἀπό τίς εἰκόνας, που μοῦ δίνουν οἱ αἰσθήσεις, για νά αυτοβιβαιόνομα ότι υπάρχω. Τόνοαντίον αυτοβιβαιόνομα ότι για νά γνωρίσω τί εἶμαι, δηλαδή τήν ὑπόσταση του πνεύματός μου, πρέπει νά παρατηρθῶ ἀπ' ὅλα τῶλλα, πρέπει ν' ἀφαιρέσω ἐκεῖνα ἢ ν' ἀφαιρεθῶ ἐγὼ ἀπό ὅλα τῶλλα. "Ὅσοι ὁ νοῦς, τό πνεῦμα, εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο που ἀποχωρίζεται ἀπό ὅλα

τάλλα, πού διαφέρει από όλα τ'άλλα. Συνεπῶς ὁ ἑαυτός μου, τὸ εἶναι μου, ὁ νοῦς μου, ἡ ἀρχὴ καὶ πρωταρχὴ μου, εἶναι διάφορη ἀπ' τὸ σῶμα μου,

Ἡ ἀλήθεια τοῦ γεγονότος αὐτοῦ ἔχει τόση ἐνάργεια, ὥστε οὔτε ὁ σκεπτικισμὸς νὰ δύναται νὰ τὴν ἀρνηθῆ, διότι τότε θὰ ἔπρεπε νὰ ἀρνηθῆ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, νὰ ἀρνηθῆ τὴν ἀλήθειά του, γιατί ὁ σκεπτικισμὸς, ἐνῶ ἀμφιβάλλει γιὰ ὅλα τ'άλλα πράγματα, ὅμως ὁ ἴδιος παρουσιάζεται ὡς ἀλήθεια. Λέγει ἀμφιβάλλει γιὰ τὴν ἀλήθεια του. Οὔτε λοιπὸν ὁ σκεπτικισμὸς δύναται ν' ἀρνηθῆ αὐτὴν τὴν αὐτοβεβαίωση. Ἡ λογικὴ μας ὑπόθεσις εἶναι συνεπῶς τὸ ἀσφαλέστερο πράγμα, εἶναι ἀσφαλέστερη καὶ γνωριμώτερη ἀπὸ τὸ σῶμα μου. Γιατί; Διότι, ὅταν κρίνω ἕνα αἰσθητὸν πράγμα καὶ λέγω, πὼς αὐτὸ ὑπάρχει ἐπειδὴ τὸ βλέπω ἢ τὸ ἀκούω, προκύπτει ἀπὸ τὸ γεγονὸς ταῦτα πολὺ ἀσφαλέστερα καὶ ἐναργέστερα ὅτι ἐγὼ ὑπάρχω. Γιατί; Διότι εἶναι δυνατόν αὐτὸ πού βλέπω ἢ ἀκούω νὰ μὴν εἶναι ὅ,τι ἐγὼ νομίζω. Ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατόν ἐγώ, πού ἔχω τὸ αἶσθημα τῆς δράσεως ἢ τῆς ἀκοῆς καὶ σκέπτομαι ὅτι τὸ ἔχω, νὰ μὴν ὑπάρχω. Ὡστε μὲ πολὺ μεγαλύτερη ἀσφάλεια καὶ ἐνάργεια θὰ ἀμφιβάλλω γιὰ ὅλα τ'άλλα πράγματα παρὰ γιὰ τὸν ἑαυτό μου. Τὸ cogito, τὸ cogitare, ὅμως τοῦ Κιερκεϊάου σημαίνει γενικῶς τὸ σ υ ν ε ι δ ἔ ν α ι. Δὲν σημαίνει μόνον τὴ γνώση, τὴν παράστασι, ἀλλὰ καὶ τὸ συναίσθησι σημαίνει ὅλη τὴν ἐσωτερικὴ αὐτοβεβαίωση καὶ κίνησι τοῦ ἑαυτοῦ μου. Τὸ cogitare δηλώνει ὅ,τι εἶναι μέσα μου συνειδητό, τὸ συνειδέσθαι γενικῶς.

Ἡ πρώτη λοιπὸν ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Descartes εἶναι ὅτι τὸ πνεῦμα μου ὑπάρχει, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει κάποιον ἄλλο πού ἢ ὑπαρξή του νὰ εἶναι περισσότερο ἀσφαλές. Ὁ μόνος ἀσφαλὴς λόγος εἶναι: ἀμφιβάλλω, σκέπτομαι, ὑπάρχω ἢ ὑπάρχω σκεπτόμενος ἢ ἔχω αὐτοσυνειδησία. Τὸ ὅτι λοιπὸν ἀμφιβάλλω σημαίνει ὅτι ἐνεργῶ μὲ τὴ σκέψι μου καὶ συνεπῶς ὑπάρχω. Μὲ τὸν λόγον αὐτὸν λέγω ὅλα ὅσα πραγματικῶς γνω-

ρίζω με ασφάλεια. Έχω απόλυτη ἐνίανγεια καὶ αὐτοβεβαίωση ὅτι εἶμαι κάτι ποὺ σκέπτεται, διανοεῖται. Τί χρειάζεται λοιπὸν γιὰ νὰ ἔχω βεβαιότητα ὅτι ὑπάρχει κάτι; Ἐὰν παρατηρήσω, ἔὰν ἐρευνήσω τὴν πρωταρχικὴ ἐκείνη γνώση, ὅτι δηλαδή ὑπάρχω σκεπτόμενος, βλέπω ὅτι εἶναι μία διαυγῆς καὶ ὁρι- σμένη ἔννοια, μιὰ καθαρὴ καὶ συγκεκριμένη παράσταση. Μπορῶ λοιπὸν ὡς γενικὸν κανόνα γιὰ τὴ γνώση μου νὰ θέ- σω ὅτι: ἀληθινὸ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ δύναμαι νὰ γνωρίσω με τόση ἐνίανγεια καὶ τόση ὁριστικότητι καὶ βεβαιότητα, ὅση ἔχω σ' ἐκείνη τὴν πρωταρχικὴ γνώση. Ἐνίανγής ὅμως εἶναι ἡ γνώση ποὺ ἔχει ἀπόλυτη παρουσία μέσα μου, ἐνῶ ὁριστι- κὴ εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία, ἐπειδὴ εἶναι ἐνίανγής, διαχωρίζεται αὐστηρῶς ἀπὸ ὅλες τὶς ἄλλες. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐπιστρέψω μὲ τὸ νοῦ μου μέσα μου, πρέπει νὰ γνωρίσω μὲ τὴ γνώση μου πρὸς τὰ μέσα, καὶ νὰ ἐξετάσω ὅλες τὶς ἔννοιες, τὶς πα- ραστάσεις, γιὰ νὰ βεβαιωθῶ ἂν κάτι, πρὸς τὸ ὁποῖον ἀναφέ- ρω τὶς παραστάσεις, εἶναι ἀληθινόν.

Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν πρέπει νὰ χωρίσω τὶς ἔννοιές μου σὲ ὁρισμένες κατηγορίες καὶ νὰ ἰδῶ ποιὲς εἶναι ἀληθινές καὶ ποιὲς ἐσφαλμένες. Καὶ πρῶτα - πρῶτα παρατηρῶ, ὅτι ὁρισμένες ἀπὸ τὶς παραστάσεις μου, καὶ μάλιστα εἶναι ὁλό- κληρο σύστημα παραστάσεων, ἐμφανίζονται ὡς εἰκόνας ἀντι- κειμένιον, αἰσθητῶν ἢ ἄλλων ἰδανικῶν ἀντικειμένων. Ἔτσι ἔχω τὴν παράσταση τοῦ οὐρανοῦ, ἔχω τὴν παράσταση ἐνὸς ἀρχαίου Θεοῦ ἢ ἀκόμη καὶ τὴν παράσταση μιᾶς χήμαρας. Ὡστε τὰ ἀντικείμενα τῶν παραστάσεών μου εἶναι ἢ αἰσθη- τὰ ἢ κατασκευαστά, ὅπως ἡ παράσταση μιᾶς χήμαρας. Τὶς παραστάσεις γενικῶς ὁ Descartes τὶς ὀνομάζει *i d e r z*. Ὁ Πλάτων ὀνόμασε *i d e e s* τὰ αἰθέρια πρότυπα τῆς ἀληθείας, τοῦ κάλλους καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ Descartes χρη- σιμοποιεῖ ἐδῶ τὸν ὄρο *i d e a* γιὰ νὰ χαρακτηρίσῃ μ' αὐτὸν ὅλες γενικῶς τὶς παραστάσεις. Τοῦτο εἶναι μία κα- κομεταχείριση ἐνὸς σεβαστοῦ συμβόλου, ἀλλὰ τὸ πρῶγμα ἔγι- νε. Καὶ συνεπῶς ἐμεῖς ἐδῶ θὰ δεχθοῦμε τὴν κακομεταχείρι- σιν.

ση τοῦ ὄρου, γιατί ἄλλιῶς δὲν θὰ εἶμαστε μέσα στὸ γράμμα τοῦ φιλοσόφου. Ὅπως δὲ ὁ ὄρος ἰδέα, ὅπως τὸν μεταχειρίζεται ὁ Καρτέσιος, δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὴν ἀρχαία δόξα καὶ τὸ θεωρητικὸ μεγαλεῖο, ποῦ τοῦ ἔδωκε ὁ Πλάτων. Οἱ ιδέες, λέγει ὁ Descartes, ὅταν τὶς θεωρῶ χωριστά, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ ἀντικείμενά τους, δὲν εἶναι ἐσφαλμένες. Κατ' οὐσίαν δὲν εἶναι οὔτε ἀληθινές οὔτε ἐσφαλμένες, ὅταν τὶς θεωρῶ χωριστά ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα, ὅπου ἀναφέρονται. Ἔτσι ἡ ιδέα, δηλαδή ἡ παράσταση, τῆς χίμαιρας, ἢ ἡ ιδέα ἐνὸς ἀρχαίου Θεοῦ, ἐφ' ὅσον τὶς κρατῶ ἀπλῶς στὸν νοῦ μου, δὲν εἶναι οὔτε ἀληθινές οὔτε ἐσφαλμένες. Μόνον ὅταν τὶς ἀναφέρω εἰς ἀντικείμενα τὰ ὁποῖα συμβολίζουν, τότε γίνονται ἢ ἀληθινές ἢ ἐσφαλμένες. Ἔτσι ἡ ιδέα τῆς χίμαιρας, ὅταν τὴν ἀναφέρω σὲ ὅ,τι θέλει νὰ συμβολίσῃ, στὸ συγκεκριμένο ὄν, ποῦ λέγεται χίμαιρα, γίνεται ἐσφαλμένη, γιατί τὸ ἀντικείμενο τοῦτο δὲν εἶναι ὑπάρχον, ἀλλὰ εἶναι ἀπλῆ κατασκευὴ τῆς φαντασίας μου.

Τὶς ιδέες, τὶς παραστάσεις γενικῶς, ὁ Καρτέσιος τὶς χωρίζει σὲ τρεῖς κατηγορίες: ἄλλες εἶναι ἐμφυτεῖς στὸν νοῦ μιας, ἄλλες ἐπίκτητες καὶ ἄλλες εἶναι πλασμένες ἀπὸ μένα τὸν ἴδιον. Ὅ,τι ἀφορᾷ ὅμως εἰς τὶς παραστάσεις τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων πρέπει νὰ ὁμολογήσω ὅτι δὲν εἶναι ὁ νοῦς μου ποῦ μὲ ἀναγκάζει νὰ τὶς δεχθῶ, ἀλλὰ ἓνα φυσικὸ ἔνστικτο, δηλαδή ἡ ἴδια ἢ αὐτόματη λειτουργία τῶν αἰσθησέων, καὶ ἐπειδὴ αὐτὴ συχνὰ μὲ ἀπατᾷ, δὲν δύναμαι αὐτὲς τὶς παραστάσεις νὰ τὶς θεωρήσω ὡς ἀναμφισβήτητα ἀληθινές, ὡς ἀπόλυτα βέβαιες. Συνεπῶς ὅλες αὐτὲς τὶς εἰκόνες, ποῦ ἔχω γιὰ τὸν αἰσθητὸ κόσμον, δύναμαι ὅπως δὲ ὅποτε νὰ τὶς θεωρήσω ὡς ἀβέβαιες. Ὅταν ὅμως σκεφθῶ ἔτσι, βεβαιώνομαι ὅτι ἕως τώρα ἀκολούθησα ἓνα τυφλὸ ἔνστικτο καὶ σύμφωνα μ' αὐτὸ παραδέχθηκα πράγματα, ἀντικείμενα χωριστά ἀπὸ μένα, τῶν ὁποίων οἱ παραστάσεις μοῦ ἐγεννήθησαν μέσα τῶν αἰσθήσεων.

"Αν τώρα δεχθῶ ὅτι οἱ παραστάσεις, οἱ ιδέες, εἶναι ἄρισμένοι τρόποι, ὀρισμοὶ τοῦ πνεύματός μου, δηλαδή ὠρισμένα μορφώματα τοῦ πνεύματός μου, τότε δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξύ των· ὅλες ἔχουν γεννηθῆ με τὸν ἴδιο τρόπο, ὅλες εἶναι ὡς πρὸς αὐτὸ ὅμοιες. Ἐφ' ὅσον ὅμως ἢ κάθε μία ἀπ' αὐτὲς παριστάνει καὶ ἓνα διαφορετικὸ ἀντικείμενο, ἔφ' ὅσον ἀναφέρεται καὶ σ' ἓνα διαφορετικὸ ἀντικείμενο, τότε διαφέρει ἢ κάθε μία ἀπὸ ἄλλες τὶς ἄλλες κατὰ ταῦτα ἀκριβῶς. Ὁ Καρτέσιος προβαίνει τώρα σ' ἓναν ἄλλον χωρισμὸ τῶν ιδεῶν· ὅσες ιδέες, λέγει, παριστάνουν οὐσίεσ, ὑποστάσεις, ἀξίζουν περισσότερο ἀπὸ ὅσες παριστάνουν ἀπλῶ συμβεβηκότα, ἐπιφαινόμενα τῶν οὐσιῶν, ιδιότητες αὐτῶν. Ἡ διάκρισις αὐτὴ εἶναι ἀριστοτελική. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἢ οὐσία εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ὑπάρχει κατ' ἐξοχήν. Ἐνῶ ὅσα γίνονται, συμβαίνουν γύρω ἀπὸ τὴν οὐσίαν, τὰ συμβεβηκότα, ὅπως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ἔχουν ὑπαρξὴ κατώτερη. Ὁ Σωκράτης π.χ. εἶναι οὐσία. Γύρω πρὸς τὸν Σωκράτη ὑπάρχουν διάφορα πράγματα· ὅτι π.χ. ὁ Σωκράτης εἶναι ἄσχημος, ὅτι εἶναι φραλακρός, ὅτι ἢ μύτη του εἶναι σιμὴ. Ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι οὐσία, ἀλλὰ συμβεβηκότα· ἢ οὐσία εἶναι ὁ Σωκράτης. Ὑπάρχει ὅμως μία σχέση μεταξύ τῆς οὐσίας καὶ τῶν συμβεβηκότων, γιὰ τὴν οὐσίαν. Αὐτὴ εἶναι ἢ ἀριστοτελικὴ ἔννοια τῆς οὐσίας καὶ τῶν συμβεβηκότων. Λέγει λοιπὸν τώρα καὶ ὁ Descartes: ὅτι παριστάνει οὐσία ἀξίζει περισσότερο ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα, τὰ ἐπιφαινόμενα. Οἱ παραστάσεις ποὺ ἔχω στὸ νοῦ μου καὶ ἀναφέρονται πρὸς οὐσίεσ ἔχουν μεγαλύτερη ἀντικειμενικότητα, μεγαλύτερη πραγματικότητα. Ὡς ἀντικειμενικὴ πραγματικότητι ἐννοεῖ ὁ Descartes τὴν οὐσίαν, τὴν ὑπόστασιν ἑνὸς ὄντος, ἔφ' ὅσον τοῦτο ὑπάρχει μέσα στὴν ιδέα του, στὴν παράστασίν του. Ὁ Σωκράτης ὑπάρχει βέβαια μέσα στὴν παράστασίν του, στὴν ιδέα ποὺ ἔχω γι' αὐτόν. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ σχηματίσω μιὰ παράσταση γιὰ τὸν Σωκράτη ἀπὸ

θαυνη, ἀντίθετη μὲ τὴν οὐσία του. Ὑπάρχει συνεπῶς μία σχέση γενεσιουργική μεταξὺ τῆς οὐσίας «Σωκράτης» καὶ τῆς ιδέας ποὺ ἔχω γι' αὐτὴν τὴν οὐσία. Εἶναι ὁμως λογικῶς βέβαιο, ὅτι ἀπὸ τὸ τίποτε δὲν γίνεται τίποτε· ἔκ τοῦ μηδενὸς δὲν γίνεται τίποτε. Ἐπίσης εἶναι λογικῶς βέβαιο, ὅτι τὸ τέλει δὲν γίνεται ἀπὸ τὸ ὀλιγώτερο τέλει. Τὸ τέλει δὲν δύναται νὰ ἔχη ὡς αἰτία του τὸ ὀλιγώτερο τέλει. Ὡστε κανένα πρᾶγμα δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη τὸ μηδὲν ὡς αἰτία του, δηλαδή δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη ὡς αἰτία του ἕνα τι ποὺ δὲν ὑπάρχει. Λογικῶς λοιπὸν κάθε πρᾶγμα, κάθε πραγματικότητα περιέχεται μέσα στὴν πραγματικὴ τῆς αἰτία. Ἀπὸ αὐτὸ ἔπεται ὅτι ἡ ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα τῶν ιδεῶν, τῶν παραστάσεων μας, ἀπαιτεῖ μία αἰτία, ὅπου μέσα τῆς νὰ περιέχεται ἔμπράγματα. Ἄν ἀμφισβητήσω τὸ λογικὸ ἀξίωμα ὅτι ἀπὸ τίποτε δὲν γίνεται τίποτε, τότε θὰ ἀμφισβητήσω συνάμα καὶ τὸ ὅτι ὑπάρχω, γιατί, ὅπως εἶπαμε, ὑπάρχω ἐπειδὴ σκέπτομαι. Ἄν εἰπῶ ὅτι τὸ τίποτε εἶναι ἡ αἰτία ἄλλου τινός, τότε σ' αὐτὸ τὸ τίποτε θὰ μποροῦσα μὲ τὸ ἴδιο λογικὸ δικαίωμα νὰ δώσω καὶ νόηση, νὰ εἰπῶ γιὰ τὸν ἑαυτό μου ὅτι δὲν ὑπάρχω ἂν καὶ σκέπτομαι. Ἐὰν ρίξω τὴν ἀρχὴ αὐτὴ κάτω, τότε πέφτει καὶ ἡ ἴδια ἡ ὑπαρξή μου, τότε καὶ ἐγὼ δὲν ὑπάρχω. Ἡ ἀρχὴ ὁμως αὐτὴ ὅτι τίποτε δὲν γίνεται ἐκ τοῦ μηδενὸς ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς ιδέες, γιὰ τὶς παραστάσεις τοῦ νοῦ μου ποὺ ἔχουν ἀντικειμενικότητα. Ὅτι μία ιδέα, μία παράσταση, ἔχει ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν ὀρισμένη ἀντικειμενικότητα καὶ ὄχι ἄλλην, τοῦτο πρέπει νὰ ἔρχεται ἀπὸ μίαν αἰτία, ἡ ὁποία κατ' ἀνάγκην θὰ ἔχη τὴν ἀντικειμενικότητα ὅσην ἔχει καὶ ἡ ιδέα, ἡ παράστασή της. Εἶναι λοιπὸν λογικῶς ἀναγκαῖο, ὅτι γιὰ κάθε ιδέα, γιὰ κάθε παράσταση, ἀκόμα καὶ γιὰ κάθε σειρά παραστάσεων, ὅπου ἡ μία γεννάει τὴν ἄλλη, πρέπει νὰ φθάσωμε σὲ μίαν αἰτία, ἡ ὁποία εἶναι τὸ ἀρχέτυπο, ὅπου μέσα περιέχεται ἡ πραγματικότης τῆς παραστάσεως αὐτῆς. Ὡστε δὲν εἶναι δυνατὸν λογικῶς νὰ ὑπάρξῃ μέσα μου μία πα-

ράσταση, μία ιδέα, ἑνὸς πράγματος, πού τὸ ἀρχέτυπό της νὰ μὴν ὑπάρχει κάπου, εἴτε ἐντός μου, εἴτε ἔξω ἀπὸ μένα.

Ἐκ τούτων προκύπτει ὅτι, ἂν ἔχω μέσα μου μία παράσταση, μία ιδέα, ἢ ὅποια νὰ ἔχη τόσο μεγάλη ἀντικειμενικότητα, ὥστε νὰ εἶμαι βέβαιος ὅτι ἡ αἰτία της δὲν εἶμαι ἐγὼ ὁ ἴδιος, τότε ἔπεται μὲ λογικὴ ἀναγκαιότητα, ὅτι δὲν εἶμαι, δὲν ὑπάρχω μόνον ἐγὼ στὸν κόσμον, ἀλλὰ ὅτι ὑπάρχει καὶ κάτι ἄλλο, πού εἶναι ἡ αἰτία αὐτῆς τῆς ιδέας. Αὐτὸ εἶναι τὸ τρίτο μεγάλο βῆμα πού κάνει ὁ Descartes μὲ τὴν σκέψη του. — Τὸ πρῶτον ἦταν ὅτι πρέπει νὰ ἀμφισβητήσω γιὰ ὅλα, τὸ δεύτερον ἦταν ὅτι μὲ τὴν ἀμφισβόλησιν αὐτὴν αὐτοβεβαιώνομαι γιὰ τὸ εἶναι μου. — "Ἄν βέβαιον δὲν ὑπάρχει μέσα μου τέτοια ιδέα, πού νὰ ἔχη τόσο μεγάλη ἀντικειμενικότητα ὥστε νὰ μὴν εἶμαι ἐγὼ ὁ αἰτιὸς της, τότε δὲν θὰ ἔχω τὸ λογικὸ δικαίωμα νὰ δεχθῶ, ὅτι ὑπάρχει καὶ κάτι ἄλλο στὸν κόσμον ἐκτὸς ἀπὸ μένα. "Ἔστω εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσω τις παραστάσεις, τις ιδέας, πού ἔχω, γιὰ νὰ ἰδῶ ἂν ὑπάρχει ιδέα μὲ τόσο μεγάλη ἀντικειμενικότητα, ὥστε νὰ μὴν εἶμαι ἐγὼ ὁ ἴδιος πού τὴν δημιουργῶ. "Ἄν ἐξετάσω τις ιδέας, τις παραστάσεις πού ὑπάρχουν μέσα μου, βλέπω ὅτι οἱ παραστάσεις πού παριστάνουν ἄλλους ἀνθρώπους ἢ ζῶα ἢ πλάσματα τῆς φαντασίας μου εἶναι δυνατόν νὰ ἔχουν συντεθῆ ἀπὸ τὴν παράστασιν πού ἔχω γιὰ τὸν ἑαυτό μου καὶ γιὰ τὰ ὑλικά ἀντικείμενα, ἔστω καὶ ἂν ἐκτὸς ἀπὸ μένα δὲν ὑπάρχουν οὔτε ἄλλοι ἄνθρωποι, οὔτε ζῶα κτλ. "Ὅ,τι τώρα ἀφορᾷ εἰδικῶς εἰς τις παραστάσεις, τις ιδέας, πού ἔχω γιὰ τὰ ὑλικά ἀντικείμενα πού ἀναφέρονται σὲ αἰσθητά, αὐτές, ὅπως εἶδαμε πρὶν, ἔχουν μέσα τους τόσο σύγχυσι καὶ ἀσάφεια, ὥστε μπορῶ νὰ εἰπῶ ὅτι δὲν ἔχουν ἄλλον δημιουργὸ ἐκτὸς ἀπὸ μένα. "Ὅ,τι ὁμοίως πάλι σ' αὐτὰς τις παραστάσεις τῶν ὑλικῶν, αἰσθητῶν ἀντικειμένων, ἔχει ἐνάργεια καὶ δριστηκότητα, τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ τὸ ἦντλησῃ ἀπὸ τὴν παράστασιν, τὴν ιδέα, τοῦ ἑαυτοῦ μου. "Ὅ,τι δηλα-

δὴ ἰσχυρίζομαι μὲ ἐνάργεια καὶ ὀριστικότητα γιὰ τὰ ἄλλα, τοῦτο πηγάζει ἀπὸ τὴν ἐννοια πού ἔχω γιὰ τὸν ἑαυτό μου. Ὅμιλῶ γιὰ τὴν οὐσία, γιὰ τὴ διάρκεια, γιὰ τὰ ποσὰ καὶ τὶς σχέσεις αὐτῶν ὅταν κρίνω τὰ ἄλλα πράγματα. Ὅλα ὅμως αὐτὰ εἶναι ἐφαρμογές ἐννοιῶν πού ἔχω γιὰ τὸν ἑαυτό μου ἐπάνω στὰ ἄλλα πράγματα. Τὰ ἄλλα ὅμως γνωρίσματα τῶν παραστάσεων, λέγει ὁ Descartes, πού γιὰ τὰ ὑλικά ἀντικείμενα, π.χ. τὸ σχῆμα, ἡ ἔκταση, δὲν μποροῦν νὰ περιέχονται μέσα μου, ἐπειδὴ ἐγὼ εἶμαι ἐν τῇ οὐσίᾳ μου νόηση, οὐ εἶναι. Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι καὶ αὐτὰ ὀρισμοὶ τῆς οὐσίας καὶ ἐπειδὴ ἐγὼ ὁ ἴδιος εἶμαι ἡ οὐσία, προκύπτει ὅτι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ περιέχονται καὶ αὐτὰ κατ' ἀρχὴν μέσα μου.

Ἄπ' ὅλες ὅμως τὶς ἰδέες, τὶς παραστάσεις, πού ἔχω μέσα μου μόνον ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ ἐξετασθῇ, μήπως αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι κάτι, πού δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἔχω ἐγὼ μόνος μου δημιουργήσει. Γιὰ ὅλες τὶς ἄλλες εἶναι δυνατόν νὰ εἶμαι ἐγὼ ὁ αἷτιος. Θεὸς ὅμως εἶναι ἡ ἀπειρη, αἰώνια οὐσία, ὁ ἀνώτατος νοῦς καὶ ἡ ἀνώτατη δύναμη ἄπ' αὐτὴν εἶμαι καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος δημιουργημένος καὶ ὅλα τὰ ἄλλα. Τοῦτο εἶναι γιὰ τὸν Descartes ἀναμφισβήτητο. Ἀφοῦ λοιπὸν ἔχομε μέσα μας τὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ, δικαιούμεθα νὰ ἐρωτήσωμε: ποιά εἶναι ἡ αἷτια ἡ δημιουργὸς αὐτῆς τῆς ἰδέας. Ἡ ἰδέα αὐτὴ εἶναι τόσο μεγάλη καὶ τόσο πραγματική, ὥστε εἶναι λογικὸ νὰ δεχθοῦμε ὅτι αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι φυτεμένη μέσα μας μόνο ἀπὸ ἓνα ὄν, πού εἶναι τὸ πλήρωμα ὅλων τῶν τελειότητων καὶ ὅλων τῶν οὐσιῶν, δηλαδή ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Θεό. Ἄν ἐξετάσω ἀπὸ ποῦ ἔχω τὴ δύναμη νὰ συλλάβω μία οὐσία, ὄντοτητα, τελειότερη ἀπὸ μένα, θὰ καταλήξω ὁπωσδήποτε, λέγει ὁ Καρτέσιος, στὸ συμπέρασμα, ὅτι τὴ δύναμη αὐτὴ τὴν ἔχω ἀπὸ κάποιον, πού εἶναι πράγματι τελειότερος ἀπὸ μένα. Ὅλα τὰ γνωρίσματα τοῦ Θεοῦ, ὅσο τὰ σπουδάζω, δείχνουν ὅτι ἡ ἰδέα μου γι' αὐτὰ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι γεννημένη ἀπὸ μένα τὸν ἴδιον, ὅπως γίνεται τοῦτο μὲ τὰ

γνωρίσματα τῶν παραστάσεων πού ἔχω γιά τᾶλλα πράγματα. Ἐχω βέβαια τήν ιδέα τῆς οὐσίας, γιατί εἶμαι καί ἐγώ οὐσία, ὅμως δέν μπορῶ νά δεχθῶ, ὅτι μόνος μου σχηματίζω τήν ιδέα τῆς αἰώνιας οὐσίας, ἀφοῦ ἐγώ εἶμαι πεπερασμένος. Ἡ ιδέα τῆς ἀπειρης, αἰώνιας, οὐσίας εἶναι δυνατόν, εἶναι λογικό νά γεννήθηκε μέσα μου, νά φουτεύθηκε μέσα στόν νοῦ μου ἀπό τήν ἴδια τήν ἀπειρη, τήν αἰώνια οὐσία. Δέν εἶναι λογικό νά δεχθῶ ὅτι τήν ιδέα τοῦ ἀπείρου τήν ἐσχημάτισα μέ ἀφαίρεση ἀπό τὸ πεπερασμένο, δηλαδή μέ τὸ νά ἀρνηθῶ τὰ γνωρίσματα τοῦ πεπερασμένου. Μὲ τήν ἀρνήση στοιχείων πεπερασμένων δέν εἶναι δυνατόν νά φθάσω στή θέση τοῦ ἀπολύτου ἀλλά στήν ἀπλή ἀπουσία τοῦ πεπερασμένου. Τὸ αἰώνιο, τὸ ἀπειρο, ἔχει ἐξ ὑπαρχῆς μέσα του πολὺ μεγαλύτερη πραγματικότητα ἀπὸ τὸ πεπερασμένο, ἢ μάλλον ἔχει πραγματικότητα ἀσύγκριτη πρὸς τήν πραγματικότητα τοῦ πεπερασμένου. Δέν δύναμαι λογικῶς νά πάω ἀπὸ τὸ πεπερασμένο στὸ ἀπειρο, γιατί γιά νά συλλάβω καί τὸ πεπερασμένο τὸ ἴδιο πρέπει πρῶτα νά ἔχω τήν ἐννοια τοῦ ἀπείρου. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἔχω μέσα μου μιὰ τόσο ἐνιργῆ καί ὀριστική ιδέα γιά τήν ἀπειρη, αἰώνια οὐσία, καί αὕτη ἔχει ἀσύγκριτα μεγαλύτερη πραγματικότητα ἀπὸ κάθε ἄλλη, ἔπεται ὅτι γι' αὕτην τήν ιδέα, τήν παράσταση, ἔχω τήν ὀλιγώτερη ἀμφιβολία ἀπὸ ὅλες τίς ἄλλες. Οὔτε ἀλλάζουν τὰ πράγματα, ἐπειδὴ δέν δύναμαι νά ἐννοήσω ἐξ ὀλοκλήρου τήν οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἢ ἐπειδὴ ὑπάρχουν ἀναρτίμητα γνωρίσματα τοῦ Θεοῦ, τὰ ὁποῖα δέν δύναμαι νά τὰ γνωρίσω, καί δέν δύναμαι γιατί εἶναι ἡ οὐσία ἀκριβῶς τοῦ ἀπείρου πού μ' ἐμποδίζει ἐμένα τὸν πεπερασμένον νά τήν συλλάβω στήν πληρότητά της. Ὡστε δέν εἶναι λογικῶς δυνατόν ἕνας πεπερασμένος νοῦς νά συλλάβῃ στήν πληρότητά του τὸν αἰώνιο, ἀπειρο Θεό. Τοῦτο ὅμως δέν με ἐμποδίζει νά γνωρίζω καί νά αὐτοβεβαιώνωμαι γιά τήν ὑπαρξή Του. Ἐγγίζω τήν οὐσία τοῦ Θεοῦ μέ τὸ νοῦ μου, ὅπως ἐγ-

γίζω μὲ τὸ χέρι μου καὶ τὸ σημεῖο ἐνὸς βουνοῦ ποῦ δὲν μπορῶ ποτὲ νὰ τὸ ἀγκυλιῶσω.

Ἡ ἰδέα ὅμως τοῦ ἀπειρου, ποῦ ἔχω μέσα στὸν νοῦ μου, δὲν παριστάνει μόνον ἓνα μέρος αὐτοῦ, γιατί τὸ ἀπειρο καὶ αἰώνιο δὲν μερίζεται, ἀλλὰ παριστάνει, σημαίνει, ὁλόκληρο τὸ ἀπειρο· τὸ παριστάνει ὅμως ἔτσι ὅπως εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ συλλάβῃ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ἔτσι ὅπως χωράει τοῦτο μέσα στὸν νοῦ μας. Ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς ἢ μιὰ ἄλλη νοητικὴ οὐσία, ὄντοτητα, τελειότερη ἀπὸ μᾶς, εἶναι βέβαιο ὅτι θὰ ἔχουν πλήρη ἰδέα γιὰ τὸ εἶναι τους, ὅπως ἐπίσης ὅτι θὰ ἔχουν τελειότερη ἰδέα ἀπὸ μᾶς. Ὡστε ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ ἔρχεται, κατὰ τὸν Καρτέσιο, μέσα στὸν νοῦ μου ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Θεό, δὲν τὴν ἔχω ἀντλήσει ἀπὸ τίς αἰσθήσεις μου, οὔτε ὅπως ἦλθε μέσα μου ἀθέλητα, ὅπως ἔρχονται οἱ παραστάσεις τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων. Οἱ παραστάσεις γιὰ τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα σχηματίζονται, ὅπως εἶδαμε πρὶν, μὲ τὴν αὐτόματη λειτουργία τῶν αἰσθήσεων καὶ τίς ἔχομε εἴτε τὸ θέλωμε εἴτε ὄχι. Οὔτε εἶναι τέλος λογικὸ νὰ δεχθῶ, ὅτι ἐπενόησα ἐγὼ ὁ ἴδιος αὐτὴν τὴν ἰδέα, γιατί δὲν μπορῶ λογικῶς οὔτε νὰ τῆς ἀφαιρέσω οὔτε νὰ τῆς προσθέσω τίποτε, ὅπως γίνεται μὲ παραστάσεις ποῦ σχηματίζω ἐγὼ ὁ ἴδιος. Ὡστε δὲν μένει ἄλλη λογικὴ δυνατότητα παρὰ ὅτι ἡ ἰδέα αὐτὴ εἶναι μέσα στὸν νοῦ μου φυτεμένη ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Θεό. Ἡ πρώτη λοιπὸν ἀπόδειξη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ εἶναι αὕτη: ὅτι εὗρισκω μέσα μου τὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι ἡ ἰδέα αὕτη πρέπει νὰ ἔχη τὴν δημιουργό της αἰτία. Καὶ αἰτία της εἶναι ἢ ἴδια ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ὁ ἴδιος ὁ Θεός.

Ἀπόλυτη οὐσία εἶναι ἐκεῖνο ποῦ γιὰ νὰ ὑπάρχη δὲν χρειάζεται τίποτε ἄλλο. Καὶ πράγματι εἶναι δυνατὸν νὰ νοήσωμε μιὰ οὐσία, ἢ ὁποία δὲν χρειάζεται τίποτε ἄλλο γιὰ τὸ εἶναι της παρὰ τὸν ἑαυτό της· αὐτὸς εἶναι ὁ Θεός. Γιὰ ὅλα τὰλλα πράγματα γνωρίζομε ὅτι ὑπάρχουν ὄχι ἀπὸ μό-

να τους, ἀλλὰ ἐξ αἰτίας τοῦ Θεοῦ. Ἡ σχέση ὅμως πού ὑπάρχει μεταξύ τῆς ιδέας τοῦ Θεοῦ καί τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ εἶναι διαφορετική ἀπό τήν σχέση πού ὑπάρχει μεταξύ τῆς ιδέας ἐνός ἄλλου πράγματος καί τῆς οὐσίας αὐτοῦ τοῦ πράγματος. Ἀλλιῶς συνδέομε τήν ιδέα τοῦ Θεοῦ μέ τήν οὐσία τοῦ Θεοῦ. Ἐκείνη ἡ οὐσία, περὶ τῆς ὁποίας γνωρίζομε ὅτι εἶναι ἡ τελειότατη, ὅτι εἶναι πρὶν ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες καί ὅτι δέν ἔχει καμμία ἔλλειψη, αὐτὴ εἶναι ὁ Θεός. Αὐτὴ ἡ οὐσία ἔχει τὴν αἰτία μέσα της, εἶναι αἰτία τοῦ ἑαυτοῦ της. Τοῦτο μπορούμε νὰ τὸ ἐννοήσωμε πρῶτον ἀρνητικῶς: νὰ εἰποῦμε δηλαδή ὁ Θεός δέν ἔχει καμμιὰ αἰτία. Ἄν ὅμως θέσωμε τὸ ἐρώτημα: Ποιὰ εἶναι ἡ αἰτία, ὁ λόγος, τῆς οὐσίας Ἰου; τότε πρέπει ν' ἀπαντήσωμε, ὅτι ἡ δύναμή του εἶναι ἡ αἰτία Ἰου καί λέγομε τότε θετικῶς: ὅτι ὁ Θεός εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ, a se. Οἱ δημιουργημένες οὐσίες, δηλαδή τόσο τὰ σώματα ὅσον καί ὁ νοῦς, ἡ νοοῦσα οὐσία, γιὰ νὰ ὑπάρξουν χρειάζονται τὴν ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ. Δύο εἶναι τὰ εἶδη τῶν δημιουργημένων οὐσιῶν, τὸ σῶμα καί ὁ νοῦς. Τὴν οὐσία πού ἔχει μέσα της τὴ νόηση τὴν ὀνομάζομε πνεῦμα, νοοῦσα οὐσία, τὴν οὐσία πού ἔχει ὡς γνώρισμα τὴν ἔκταση τὴν ὀνομάζομε σῶμα.

Ἄπ' ὅλα αὐτὰ προκύπτει, ὅτι μπορούμε νὰ ἔχωμε δύο ἐναργεῖς καί ὀριστικὲς ιδέες γιὰ δημιουργημένες οὐσίες: ἡ μία εἶναι ἡ ιδέα τῆς δημιουργημένης νοητικῆς οὐσίας, ἡ ἄλλη εἶναι ἡ ιδέα τῆς δημιουργημένης σωματικῆς οὐσίας. Μεταξὺ αὐτῶν τῶν δύο δημιουργημένων οὐσιῶν ἔχομε πραγματικὴ διαφορά, δηλαδή μπορούμε νὰ σκεφθοῦμε τὴν μία μέ ἐνάργεια καί ὀριστικότητα χωριστὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἐχομε τὴ γνώση καί τὴν ἐπίγνωση ὅτι ἡ νοοῦσα οὐσία δύναται καί πρέπει νὰ νοηθῆ δίχως τὸ σῶμα. Ἐπίσης ἔχομε τὴ γνώση καί τὴν ἐπίγνωση, ὅτι τὸ σῶμα, ἡ ἐκτατικὴ οὐσία, δύναται καί πρέπει νὰ νοηθῆ δίχως τὰ γνωρίσματα τοῦ νοεῖν. Ὡστε οἱ δύο αὐτὲς οὐσίες εἶναι τῷ ὄντι χωρι-

στές. Ἡ οὐσία τοῦ νοῦ ὄχι μόνον γνωρίζεται δίχως τὰ γνωρίσματα τοῦ σώματος, ἀλλὰ ν ο ὕ ς εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀρνηση τῶν γνωρισμάτων τοῦ νοῦ. Τοῦτο εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἔννοια αὐτῶν τῶν δύο οὐσιῶν, ὅτι ἡ μία ἀρνεῖται ἀμοιβαῖα τὴν ἄλλη, ἡ μία αἶρει τὴν ἄλλη. Ἀλλιῶς δὲν ὑπάρχει. Τρία λοιπὸν εἶναι τὰ εἶδη τῆς ο ὕ σ ί α ς, ὁ Θεός, ἡ ἀπόλυτη οὐσία, καὶ οἱ δύο δημιουργημένες οὐσίες, ὁ νοῦς καὶ τὸ σῶμα. Ἐπάνω σ' αὐτὴν τὴν διαίρεση στηρίζεται τὸ σύστημα τοῦ Descartes.

Τὸ συμπέρασμα ὅλων αὐτῶν τῶν ἀναλύσεων εἶναι ὅτι, κατὰ τὸν Descartes, γιὰ νὰ κριλισοκρήση κανεῖς ὀρθῶς καὶ ν' ἀποκτήση τὴ γνῶση γιὰ ὅλα τὰ πράγματα ποὺ εἶναι ἐπιστητᾶ, πρέπει πρῶτα ν' ἀπορρίψη ὅλες τὶς προλήψεις ἀπὸ τὸ νοῦ του. Τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν πρέπει νὰ δέχεται τίποτε προτοῦ τὸ ἐλέγξη καὶ τὸ γνωρίση ὡς στερεὸ καὶ ἀληθινό. Ὅστερα πρέπει ὁ νοῦς νὰ στραφῇ πρὸς τὶς παραστάσεις, τὶς ιδέες, ποὺ ἔχει μέσα του καὶ νὰ ἰδῇ ποιὲς ἔχουν ἐνάργεια καὶ ὀριστικότητα καὶ αὐτὲς μόνον νὰ δεχθῇ ὡς ἀληθινές. Τότε θὰ αὐτοβεβαιωθῇ, ὅτι ἡ πρώτη ἀσφαλῆς γνῶση εἶναι ὅτι ὑπάρχομε, μόνον ἐπειδὴ ἡ οὐσία μας εἶναι ἡ νόηση, τὸ νοεῖν. Ἐπειτα θὰ αὐτοβεβαιωθῇ ὅτι ὑπάρχει ὁ Θεός, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐξαρτώμεθα, καὶ ὅτι μὲ τὴ θεώρηση τῶν ιδιοτήτων Του εἶναι δυνατὸν νὰ εὔρωμε καὶ τὴν ἀλήθεια τῶν ἄλλων πραγμάτων, γιὰτὶ αὐτὸς εἶναι ἡ αἰτία τους. Τέλος θὰ αὐτοβεβαιωθῇ ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ιδέα τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ τὴν ιδέα τοῦ Θεοῦ, ὑπάρχουν καὶ ἄλλες ιδέες μέσα μας. Αὐτὲς εἶναι ἐν συντομίᾳ οἱ οὐσιαστικὲς ἀρχὲς τῆς ἀνθρώπινης ἐπιστήμης. Ἐπάνω στὶς θεωρητικὲς αὐτὲς ἀρχὲς στηρίζεται ὅλη ἡ φιλοσοφία τοῦ Καρτεσίου. Ἐπάνω σ' αὐτὲς στηρίζονται καὶ τὰ ἄλλα μέρη τοῦ κριλισοφικοῦ συστήματος τοῦ Descartes, δηλαδὴ ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως, ἡ ἀνθρωπολογία καὶ ἡ ψυχολογία.